Konaklardan Cemiyetlere,
Kahvehanelerden Mecmualara

OSMANLIDA YENİ BİLİMİN KAMUSALLAŞMASI

NİHAL ÖZDEMİR

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2094
KÜLTÜR SERİSİ: 1137

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-708-0

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: M. Bilal Erimez

Dizi Danışmanı: Mustafa Yavuz

Düzelti: Ayşegül Karayama

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: CB Matbaacılık

Baskı: Ötüken Neşriyat AŞ
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50
Sertifika Nu: 49269

İstanbul - 2024

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Nihal Özdemir: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bilim Tarihi Bölümünden ve Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümünden mezun oldu. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında "Yeni Gerçekçilik Işığında Bertrand Russell'da Bilgi Problemi" başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamladı. Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalında "Yeni Bilginin Dolaşım Araçları: 17. Yüzyıl İngiltere'sinde Yeni Bilginin Kamusallaşması'' başlıklı teziyle ilk doktorasını; Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalında "19. Yüzyılda Osmanlı'da Yeni Bilimin Dolaşım Araçları" başlıklı teziyle ikinci doktorasını tamamladı. Kamusallaşma Mekânları Olarak Kahvehaneler, Sanatın Şahitliğinde Bilimin Dönüşümü ve İslam Bilim Tarihi, Osmanlı Bilim Tarihi üzerine makale ve yazıları bulunmaktadır. Bilim Tarihi Sohbetleri programının yapımcısı ve koordinatörüdür. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Bilim Tarihi Bölümünde Dr. Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Aynı zamanda FSMVÜ Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Enstitüsünde müdürlük görevini sürdürmektedir. Çeşitli sivil toplum kuruluşlarında faaliyet göstermekte ve TÜBİTAK Bilim Tarihi Atölyeleri projesinin yürütücülüğünü yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

TAKRİZ (Prof. Dr. Ali Durusoy) 9
ÖN SÖZ....19
GİRİŞ....21

BİRİNCİ BÖLÜM
ON DOKUZUNCU YÜZYIL TOPLUM YAPISI 25
Siyasi Yapı....27
Kültürel Ortam....29
Eğitim Kurumları 31
Ekonomi....37
Âyanlık Sistemi....38
Avrupa-Osmanlı Ticari İlişkileri 39
Gayrimüslimlerin Ticari Faaliyetleri: Rumlar, Ermeniler, Yahudiler....41

İKİNCİ BÖLÜM
YENİ BİLİMİN EĞİTİM KURUMLARI....45
Tanzimat ve Eğitim....48
Eğitimde Yeni ve Eski (Talim-i Cedîd ve Talim-i Kadîm) 48
Yeni Eğitimin Dayanakları....54
Yeni Eğitimin Kurumları: Darülmuallimîn (16 Mart 1848) 56
Öğretmenlerin Hukuki Statüleri....58
Darülmuallimat (1870-1924) 59
Yeni Bilimin Müfredata Girişi....60
Kanunuesasi Eğitim Maddeleri (1876)....61
Mutlakıyet Dönemi (1878-1908) 62
II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918 63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLIDA YENİ BİLİMİN DOLAŞIM ARAÇLARI....67
Müfredat....73
Batı'ya Gönderilen Öğrenciler....74
Matbaa....78

Matbaanın Siyasi Ortamı 80
Matbu Eserler 82
Sözlü Kültür....86
Dil....90
Basın Dili 91
Eğitim Dili 99
Osmanlı Türkçesi 103
Konaklar 106
Kütüphaneler ve Cemiyetler....113
Dernek ve Cemiyet Kütüphaneleri 127
Kahvehaneler/Kıraathaneler 132
Bilim Akademileri 142
Tercüme Odası 142
Eğitim Meclisleri....146
Yeni Bilim Yayınları: Dergiler ve Gazeteler 152
Dergiler....153
Vakayi-i Tıbbiye 153
Mecmua-i Fünun 156
Mecmua-i Ulum 157
Sanayi Dergisi....159
Fen Âlemi, *Tabiat Âlemi* ve *Maddiyat* Dergileri....161
Demiryolları Mecmuası, *Telsiz* ve *Askerî Fabrikalar Mecmuası* 163
Gazeteler....164

SONUÇ....169
BİBLİYOGRAFYA 183
DİZİN 207

TAKRİZ

Dr. Nihal Fırat Özdemir, daha önce yayımladığı *Yeni Bilginin Dolaşım Araçları: 17. Yüzyıl İngiltere'sinde Yeni Bilginin Kamusallaşması* (Ketebe, 2021) adlı çalışmasında İngiltere'de yeni bilginin ve bilimin doğuşunu hazırlayan kamusal ve toplumsal ortamı ve yeni bilimi eskisinden ayıran özellikleri inceledi. Yazar, bu çalışmasıyla Türk okuyucularının yeni bilginin ne olduğunu anlamalarına önemli bir katkı sağlamış oldu. *Osmanlıda Yeni Bilimin Kamusallaşması* adlı elinizdeki bu çalışmasıyla yazar, bir bakıma önceki çalışmasını kemale erdirmiş oldu. Dolayısıyla yazarın kitaplaştırıp yayımladığı bu iki çalışma, eskilerin deyimiyle biri diğerinin mütemmimi ve lâzım-ı gayr-ı mufârıkı oldu.

Kısaca yazar, bu ikinci kitabında yeni bilimin on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Türkiyesi'ne girişini, Osmanlı toplumunda ve devletinde kamusallaşıp toplumsallaşmasını, yani kamu ve toplum tarafından benimsenmesini ve özümsenmesini incelemektedir.

Özdemir'in yaptığı bu çalışmanın anlam ve önemini daha iyi anlayabilmek için şu soruları göz önüne almamız gerekir: Gayrimüslimlerin icadı olan yeni bilim niçin Osmanlı ülkesine girmek zorunda kaldı? Yeni bilimin bir hamiye, bir koruyucuya ihtiyacı mı vardı? Yoksa Osmanlı Devleti ve toplumu, yeni bilime muhtaç mıydı? Yeni bilim, devletiyle, toplumuyla Osmanlılar için bir ölüm-kalım meselesi miydi? Veya güncel bir ifadeyle yeni bilim, Osmanlılar için bir beka sorunu muydu? Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun sahip olduğu mevcut bilim ve onun kurumları Osmanlılar için yeterli değil miydi?

Daha önce de söylediğimiz gibi, Özdemir'in bu çalışmasını anlamlı kılacak, yerinde ve zamanında yapılmış bir çalışma olduğunu gösterecek tarihî gerçeklikleri ifade etmeliyiz. Kısaca ifade etmek gerekirse, yeni bilimin karşısındaki anlamında Osmanlılardaki eski bilim, kadim zamanlarda İslam dünyasında ortaya çıkmış ve gelenekleşmiş düşünce ve bilimdir. Osmanlılar bu tarihsel birikimi tevarüs etmiş ve onu koruyup geliştirmeye çalışmışlardır.

ÖN SÖZ

Bu kitap, bilginin dolaşımı ve bilim tarihi alanında, özellikle insan ve toplum bilimleri çerçevesinde on dokuzuncu yüzyıl sonrası bilim iletişimi çalışmalarına odaklanmaktadır. Bu alan, bilim tarihi ve iletişim tarihinin önemli bir kesişim noktası olup aynı zamanda yirminci yüzyıl sonrasında artan sosyolojik bilim tarihi yazımının örneklerine de sahiptir.

Bilimi, içinde geliştiği toplumun siyasi, ekonomik ve kültürel parametrelerinden kopuk incelemeyi reddeden bu çalışmada, modern bilim ifadesi yerine yeni bilim ifadesi tercih edilmiştir. "Modern bilim" terimi, ortaya çıktığı dönemde kullanılmamış, sonradan dolaşıma girmiş bir ifadedir. Oysa modern bilim olarak adlandırdığımız dönemde doğa filozofları eserlerinin başına *nova*, *new*, yani "yeni" kelimesini getirerek geleneksel bilim anlayışına karşı -"yeni astronomi", "yeni fizik", "yeni matematik" gibi- ifade etmek istedikleri yenilikleri vurguluyorlardı. Bu sebeple, o çağın doğa filozoflarına kulak vererek özgün ifadeyi kullanmayı tercih ettik. Ayrıca *Scientia* kelimesinin bilim ve bilgiyi içeren kapsayıcılığını tercih ederek asıl kullanımını bozmamaya özen gösterdik.

Osmanlı Devleti'nde on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda bilime dair "yeni" ifadelerin nereden geldiğini, nerede üretildiğini, hangi dilde ürün verdiğini ve topluma hangi araçlar üzerinden ulaştığını araştırdığımız bu çalışmada, bilginin dolaşım tarihi açısından Osmanlının bir haritasını çıkarmayı hedefledik. Bu çalışmanın ilerideki araştırmalar için bir rehber niteliğinde olmasını umut ediyoruz.

Kitabı hazırlarken sabrı, bilgisi ve emeğini fedakârca paylaşan kıymetli Hocam Prof. Dr. Ali Durusoy'a, hoşgörü ve bilgisiyle bana esnek çalışma alanı yaratan değerli Hocam Prof. Dr. Mustafa Ka-

çar'a, uzun süren bu süreçte sabır gösterip desteklerini esirgemeyen Saygıdeğer Hocalarım Prof. Dr. İsmail Safa Üstün ve Prof. Dr. Ferruh Özpilavcı'ya çok teşekkür ederim. Kıymetli dostum ve değerli akademisyen sevgili Prof. Dr. Pınar Ülgen'e özel teşekkürlerimi sunarım. Son olarak, ailemiz en kıymetli hazinemizdir; onlar olmasa bu çalışma da olmazdı. Kalbimdesiniz.

GİRİŞ

Bilim ve teknolojideki yeniliklerin yayılmalarını dalgalara benzetebiliriz. Hepimizin bildiği gibi bu dalgalar, başlangıçta ani ve yoğun değişimlerden oluşan bir dönemden geçer, sonra da yenilikler bu yeni bilimsel bilgiyi benimseyen ve onları kendi ihtiyaçlarına uyarlayan kişilere ulaşır. Daha sonra uyarlanan bilgi, hiçbir yenilik veya değişim iddiası taşımadan taklitlerini üreten üçüncü nesillere iletilir. En sonunda da bu bilimsel bilgi, ithal edilen ve nihai tüketicilerin elindedir. Tıpkı dalgalar gibi bilimsel bilginin de katlanarak büyümesi böyle bir enerjiyle başlar, sona doğru gittikçe bu enerji kaybolur. Bu süreç yine dalgalar gibi döngüseldir, tekrar tekrar meydana gelir.[1]

Çalışmamızda bu yeni bilim dalgasından Osmanlının payına düşeni ve etkisini inceleyeceğiz. Çalışmanın zaman aralığı, yeni bilim dalgasının etkisini gösterdiği 1833-1923 yılları arasıyla sınırlandırılmıştır. Bu tarihler, Osmanlıda modern anlamda ilk üniversitenin oluşumu ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu temsil eder. Yaklaşık bir asırlık bu süreç, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin kesişim aralığı olarak bizlere yeni bilimin zihnî, metodolojik, kuramsal, kurumsal ve dilsel dönüşümünün izlerini sunacaktır. Amacımız bu zaman aralığının belgelere dayalı dökümünü yapmak değil, dönemin zihniyet dönüşümünün bilginin dolaşım araçları kapsamında bir tasvirini yapmaktır.

Yeni bilimin Osmanlıya girişinde ve dolaşımında İngiltere, Fransa ve Almanya en etkili olan Avrupa ülkeleridir. Ancak aralarında bir sıralama yapsaydık, herhâlde en etkilisinin Fransa olduğunu söyleyebilirdik. Tüm etkilere rağmen Osmanlıda eski (kadîm) ve yeni

---

[1] Keith Krause, *Arms and The State: Patterns of Military Production and Trade*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 30-31.

(cedîd) bilim anlayışları birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmadan biri diğerinin yerine ikame edilene kadar düalist bir yapıyla devam ettiler. İlm-i kadim devam ederken ilm-i cedid kendi kurumlarını, öğrencilerini, öğretim görevlilerini, süreli ve süresiz yayınlarını, tartışma ve karşılaşma mekânlarını inşa etti. Yeni bilimin kendisini ifade ettiği dil ise Osmanlıda kullanılan Arapça ve Farsça değil, Türkçe olmuştur. Çalışmamızda metodoloji, dil ve kurumsallaşma üzerinden yeni bilim anlayışının Osmanlıda Avrupa'dakine benzer bir zihniyet dönüşümü yaşatıp yaşatmadığını yorumlamaya çalışacağız.

Birinci bölümde Osmanlının sosyal, ekonomik ve kültürel arka planına değineceğiz. Osmanlıya yeni bilimin girişi ve yayılışını ele alırken böyle bir bölüm oluşturmamızın sebebi, bilimin içinde geliştiği toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik parametrelerinden bağımsız düşünülemeyeceğini ilke olarak benimsemiş olmamızdır. Bilim tarihinde bu yaklaşım, sosyolojik bilim tarihi yazımı olarak adlandırılır. Bu bölüme sadece dönemin sosyo-kültürel çerçevesini çizmek ve düşünce iklimini daha iyi anlamak maksadıyla yer verilmiştir.

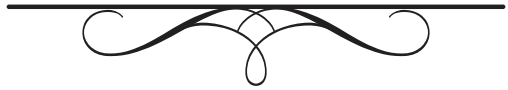
İkinci bölümde yeni bilimin kurumsallaşma sürecini inceleyeceğiz. Zihniyet dönüşümünün izlerini kalıcı kurumlar oluşturup oluşturmadığında arayacağız. Yeni bilim, yeni bir bakış açısı ve paradigma ile gelmiştir. Avrupa'da yeni bilim kendi kurumlarını kendisi oluşturmuştur. Bu teoriye uygun olarak Osmanlıda yeni bilim kendi kurumlarını oluşturdu mu, oluşturduysa hangi paradigma çerçevesinde gerçekleşti, bu soruların cevaplarını soyut düşüncedeki dönüşümün yansımalarında arayacağız.

Kitabımızın son bölümünde yeni bilimin hangi kanallar üzerinden Osmanlıda dolaşıma girdiğini ve bu araçların hangi dilde kendilerini ifade ettiklerini araştıracağız. Mesela İngiltere örneğinde yeni bilimin eserleri geniş halk kitlelerince anlaşılsın diye Latince yerine İngilizce yazılmıştır. Osmanlıda böyle bir kaygı güdüldü mü ve eğer öyleyse, yeni bilimin kendini ifade aracı hangi dil oldu, soruları son bölümde ele aldığımız başlıklardandır. Yeni bilimin kamusallaşma araçları, zihniyet dönüşümünün yansıması olan dildeki değişimin göstergeleri olacaktır. Çalışmamızda her bir başlığı genel olarak ele alsak da asıl amacımız ileride yapılacak yeni araştırmalar için detaylı incelenmesi gereken bir harita oluşturmaktır.

Sonuç kısmında ise bu iki çalışmanın neticesi olarak yeni bilimin Osmanlıda ve İngiltere özelinde Avrupa'da dolaşımı/gelişimi üzerinden bir karşılaştırmanın faydalı olacağını düşündük zira bu karşılaştırmanın çalışmamızın amacının ve öneminin anlaşılmasına katkı sağlayacağı inancındayız.

BİRİNCİ BÖLÜM
ON DOKUZUNCU YÜZYIL TOPLUM YAPISI

Kültürün kaçınılmaz akıbetidir medeniyet.
Cemil Meriç

Osmanlı İmparatorluğunun siyasi, kültürel ve ekonomik arka planını bütün yönleriyle ele almak bu çalışmanın sınırlarını oldukça aşar. Sadece bizi ilgilendiren yönlerini ele alacağız çünkü bütün yönleriyle ele almak ve sunmak oldukça güçtür.[1] Özellikle klasik İslam geleneğini miras almış, yaklaşık on üç ila yirminci yüzyıl gibi uzun bir tarih aralığına sahip, Doğu'da ve Batı'da büyük bir coğrafyaya hükmetmiş bir imparatorluk için bu durum daha da zor bir hâl alır. Amacımız Osmanlı İmparatorluğunun siyasi, kültürel ve ekonomik arka planına değinerek yeni bilimin Osmanlıya geçişi sırasında sosyal ve ekonomik ortamın nasıl olduğuna dair bir tablo çizebilmektir. Yeni bilimin Osmanlıya aktarıldığı sosyolojik arka planı genel hatlarıyla çizdiğimiz bir çerçeve oluşturmak; bilimin içinde geliştiği bağlamı daha iyi kavramamızı sağlayacak, onu istediğimiz ideolojide ve zaman diliminde yeniden kurgulamak tuzağına düşmekten de bizleri alıkoyacaktır. Bu amaçla birinci bölümde yeni bilimin aktarıldığı ortamın kısaca siyasi, sosyal ve ekonomik mahiyetine değineceğiz.

Siyasi Yapı

Osmanlı siyasi hayatında yönetici konumundaki padişah, ülkenin ve toplumun mutlak hâkimi olup hükümranlığı süresince oluşturduğu kurumlar ve kurallar yoluyla toplumu yönetirdi yahut yöneten bir topluluğa başkanlık yapardı. Nizâm-ı Âlem olarak da adlandırılan bu yönetim anlayışı, toplumsal yapıyı denetim altında tutarak hukuki, toplumsal, iktisadi ve kültürel hayatı Osmanlı yönetimi doğ-

[1] Ayrıntılı bilgi için bk. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu* (2 Cilt), İstanbul: Kronik Yay., 2018; İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2000.

rultusunda sürekli ve yeniden düzenlemiştir. Dinî ve sivil unsurları içinde barındıran bu bürokrasi, tüm ülkeyi denetim altında tutmuştur. Bürokratik birimler (kalemiye), padişahın iktidarına ortak olmayıp sistemi düzgün bir biçimde yürütme çabasındalardı.[2] İktidar değişimi, padişahın değişimi olup bir sistem değişimi ya da yetki sınırlaması değildi. Yeni düzenlemeler merkezî otoritenin etrafında şekillenmiş olup toplumsal katmanlar iktidara ortak değillerdi.[3]

On yedinci yüzyıla kadar eski medrese geleneğini sürdüren Osmanlı, bu yüzyılın sonlarına doğru aynı hızda ilerlemedi ve buna bağlı olarak ülkede değişimlerin görülmesi kaçınılmaz oldu. Osmanlı İmparatorluğu, Doğu'nun en etkili idarecisi olmasına karşın özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanından (1839) sonra belirgin bir biçimde Avrupa'ya yönelmeye başladı. Batı'nın düşünme şekli ve yaşam tarzı, on dokuzuncu yüzyıldan sonra hayatın hemen her safhasında etkilerini göstermiştir. On dokuzuncu yüzyıl; Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856) ve I. Meşrutiyet'in ilanının (1876-1878) ardından ilk anayasanın (1876 Kanunuesasisi) yürürlüğe girmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde büyük reformların gerçekleştiği ve dolayısıyla yenilenmenin en yoğun yaşandığı dönemdir. Bu reformları halka benimsetmek amacıyla en belirgin yenilikler eğitim alanında gerçekleşmiştir.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde, padişahın otoritesi nispeten zayıflamıştır. Buna ek olarak ordu yapısında yaşanan dağılmalar, toprak ve vergi sistemindeki aksaklıklar huzursuzluklara neden olmuştur. Tımar sisteminin[4] bozulması, nüfusun plansız artışı, fetihlerin azalması ve enflasyon; toprak gasplarına, idarenin bozulmasına ve köylü isyanlarına neden olmuştur. Yine bu dönemde üretimdeki durgunluk, mali bunalım ve para ihtiyacı halka ekonomik sıkıntı olarak yansımıştır. Yöneten ile yönetilen

---

[2] C.V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Gül Çağalı Güven (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996. Ayrıca bk. Mehmet İpşirli, "Kalemiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2001, C. 24, s. 248-249.

[3] Remzi Demir, "Osmanlı Türk Düşüncesi", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu-Bildiriler*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, s. 54-55.

[4] Tımar (Timar): Osmanlılarda devlete ait toprakların askerî ve idari gayelerle tahsisine dayalı sistemdir. Detaylı bilgi için bk. İnalcık, "Timar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2012, C. 41, s. 168-173; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta: Kardelen Kitabevi, 1998.

arasındaki güven ve huzur ortamı giderek bozulmuş, âyan[5] adı verilen bölgesel temsilciler ortaya çıkmaya başlamış ve böylelikle idare, Anadolu'nun çeşitli şehir ve köylerinde yeni bir sınıfın tasarrufuna geçmiştir. Üst düzey yetkilerle donatılmış bu mahallî yöneticiler, taşra idaresinde önemli iktidar sahipleri olmuşlardır.[6] Bütün bu manzara karşısında Osmanlı Devleti için yenilenme (Nizâm-ı Cedîd)[7] hareketleri kaçınılmaz bir sonuç olmuştur.

Kültürel Ortam

Kültür ve medeniyet[8] kavramları birbirlerine bağlı olsa da aslında her kültür kendine göre bir medeniyet inşa eder. Osmanlının kültürel yapısına baktığımızda, toplumsal yapı çerçevesinde oluştuğunu ve geliştiğini söyleyebiliriz. Divan kültürü, yüksek kültürü temsil etmiştir, medreselerde ve tekkelerde Arapça ve Farsça öğrenilmiştir. Bu lisan birikiminden de yararlanılarak Eski Türkçe (on birinci ve on altıncı yüzyıllar arası konuşulan) inşa edilmiştir. Hukuk ilmi, toplumsal yapı içinde itibar görürken felsefe, kelam ve tasavvuf gibi ilimler ise Osmanlı düşünce sisteminin önemli unsurlarını oluşturmuştur.

On yedinci yüzyıldan itibaren Osmanlıda hukuki, kültürel ve iktisadi yapılar, gerek dış nedenler gerekse iç nedenler yüzünden yavaş yavaş dönüşmeye başlamıştır. On yedinci yüzyıl Osmanlı kültürünü

---

5 Âyan: Osmanlıda yönetim ile halk arasındaki rabıtayı oluşturan şehir ve kasabaların ileri gelenlerine verilen ad. Detaylı bilgi için bk. Özcan Mert, "Âyan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, 1991, s. 195-198; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyanlık*, Ankara: TTK, 1994; Ortaylı, *Tanzimat'tan Sonra Mahallî İdareler (1840-1878)*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yay., 1974.

6 Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2001, s. 11.

7 Nizâm-ı Cedîd: Padişah III. Selim döneminde gerçekleşmiş yenileşme hareketine (1792-1807) verilen addır. Detaylı bilgi için bk. Kemal Beydilli, "Nizâm-ı Cedîd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 33, 2007, s. 175-178; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: YKY, 2008; Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995; Mustafa Kaçar, "Osmanlı Devleti'nde Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler ve Mühendishanelerin Kuruluşu", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996).

8 Detaylı bilgi için bk. Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.

yabancı seyyahların anlatımlarıyla ifade edersek, 1673 yılında ünlü Fransız seyyah Antoine Galland'a (1646-1715) göre Türkler, 120 nüshalık İskender romanlarına sahiplerdi. 10-12 nüshalık Avrupa romanları bunların yanında çok kısa kalırdı.[9] Kitapçılar, bu romanları iyi okuyanlara para karşılığında okuturlardı, böylece dinleyicileri kitapçılara çekerlerdi. Bu, geleneksel bir Türk âdetiydi ve bu âdete göre halkın eğilimi kitap okumaktan ziyade sözlü hikâye dinlemeye yönelikti. Bunun eski Türk edebiyatı geleneğinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Yine 1690 yılında İstanbul'da bulunan bir başka Fransız seyyah Jean de Mont'un ifadelerine göre, bu yıllarda gazete ve posta servisi yok denecek kadar azdı ve toplumun genel olarak sade bir yaşantısı vardı. Osmanlı halkı roman ve hikâye gibi edebî türlere ilgi duymuştu ve bu literatürün çokluğu insanı hayrete düşürüyordu. On yedinci yüzyıl Osmanlı toplumunda âlimlerin serbestçe araştırma yaptıkları, eser oluşturdukları ve özel kütüphanelere sahip oldukları görülmekteydi. Halkın eğilimi ise kitap okumaktan çok sözlü hikâye dinlemeye yönelikti. On sekizinci yüzyılda İngiliz seyyah Aaron Hill'in (1685-1750) gözlemlerine göre, Osmanlı halkının çoğu okuyabildikleri hâlde isimlerini dahi yazamazlardı, özellikle dilekçe ve mektup yazdırmak için arzuhâlcilere[10] başvururlardı. Bu dönemde İstanbul'da 3.000 arzuhâlcinin görev yaptığı aktarılmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başında iki tarafın en uç noktalarında yer alanlar (gelenekselciler ve yenilikçiler) Osmanlı basınında hiciv içerikli alaylara konu edilirdi: Batı modasını hiçbir orantı hissi olmadan sorgusuzca benimseyenler ve Avrupa'dan gelen her şeyi sadece bu yüzden reddedenler.[11] Bu hicivler insanları güldürseler ve bir yanlarıyla gerçeği temsil etseler de Batılılaşma, sarkacın iki ucu arasında tarafımızı seçsek bile aslında her şekilde yarım kaldığımız çok daha karmaşık bir süreçtir.

---

9 Alexander Bevilacqua, *Şark Kütüphanesi: İslam ve Avrupa Aydınlanması*, Kenan Çapık (çev.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2020.

10 Ayrıca bkz. Gülden Sarıyıldız, *Sokak Yazıcıları: Osmanlılarda Arzuhaller ve Arzuhalciler*, İstanbul: Derlem Yayınları, 2010.

11 Palmira Brummet, *Image and Imperialism in The Ottoman Revolutionary Press 1908-1911*, New York: SUNY Press, 2000.

Eğitim Kurumları

Osmanlıda eğitim kurumları dediğimizde ilk aklımıza gelen medreselerdir.[12] Osmanlı kurum tarihini, ilk bilimsel kurumun açılışını esas alarak 1331 yılında kurulan İznik Medresesi ile başlatabiliriz. Orhan Gazi tarafından kurulması sebebiyle İznik Orhaniyesi adıyla da anılır. Osmanlıda bu tarihten önce eğitim-öğretimin nasıl yapıldığına dair kesin bir bilgi yoktur. Bu tarihten itibaren Osmanlı topraklarının genişlemesiyle beraber eğitim-öğretim ihtiyacı da artmış ve bu ihtiyacı karşılamak üzere İznik'in ardından Bursa, Edirne ve İstanbul gibi devletin başkentlerine medreseler kurulmuştur. Medreseler, bilhassa hoca ve kitap merkezli yapılardı.[13] On beşinci yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğunda bilim ve kültür tarihi açısından bir atılım dönemi niteliğindeydi. Bu dönemde Edirne, bilim ve kültür merkezi olarak bir yerleşim yeri hâline gelmiştir. Fatih Sultan Mehmed döneminde (1432-1481) eğitimin burslu ve yatılı olduğu Sahn-ı Seman Medreseleri ile İstanbul merkez olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1495-1566) tıp ve matematik alanlarında eğitim veren bir külliye inşa edilmiştir ve bu külliye, kendisinden öncesine kıyasla zengin kütüphanelere de sahipti.[14] On altıncı yüzyılda III. Murad zamanında (1546-1595) İstanbul Tophane sırtlarında Takiyüddin (1526-1585) tarafından kurulan İstanbul Rasathanesi, kurum tarihi açısından önemli bir gelişmeydi. Bu rasathanede dönemin en iyi gözlem araçları imal ve inşa edilmiştir. Bu aletler, 1576 yılında Tycho Brahe tarafından Danimarka'nın Hven Adası'nda inşasına başlanılan rasathanedeki duvar kadranları, sekstantlar vb. araçlarla paralellik göstermiştir.[15]

---

[12] Medreseler hakkında detaylı bilgi için bk. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazi ve Tabii İlimler*, İstanbul: Küre Yayınları, 2019; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Künhü'l-Ahbâr'ında Medrese ve İlmiye*, Ankara: TÜBA, 2021.

[13] İsmail Erünsal, *Osmanlılarda Kitap Ticareti: Sahaflar ve Kitapçılar*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

[14] Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.

[15] Yavuz Unat, "Takiyüddin'in İstanbul Gözlemevi", *İstanbul*, Sayı 51, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004, s. 87-91; Süheyl Ünver, *İstanbul Rasathanesi*, Ankara: TTK Basımevi, 1969; Aydın Sayılı, *Observatory in Islam*, Ankara: TTK Basımevi, 1988; Demir, *Takiyüddin'de Matematik ve Astronomi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000; Hüseyin Gazi Topdemir, *Takiyyuddin'in Optik Kitabı*,

III. Selim (1761-1808) tarafından Deniz Mühendishanesine[16] (Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyun, 1775) atanan on sekizinci yüzyıl Osmanlı bilim insanlarından Hüseyin Rıfkı Tamânî (1750-1817), yeni bilimin Osmanlıya aktarılmasına değerli katkılar sağlamıştır. Farsça ve Arapçanın yanı sıra Fransızca, İngilizce, Latince ve İtalyanca bilgisinin sağladığı avantajla da bilimsel pek çok eserin çevrilmesinde rol oynamıştır. Örnek olarak *Usul-i Hendese* (Geometrinin Elemanları) verilebilir. Bu eser, İngiliz matematikçi John Bonnycastle'ın (1751-1821) 1789 yılında yayımladığı Eukleides'in *Elemanlar*ının modernleştirilmiş ve düzeltilmiş hâlinin bir tercümesidir.[17]

On sekizinci yüzyılda insanın beş duyusunun tanıklığının kayıt altına alınması şeklinde düşünebileceğimiz sefaretnamelerin sayısı artmıştır. Matbaanın kurulması da bu dönemin bir diğer önemli gelişmesidir. Matbaanın kurulmasıyla birlikte ilk başlarda doğa bilimlerine ilişkin eserlerin yayımlanması amaçlanmışsa da pratikte böyle gerçekleşmemiş ve daha çok siyasi tarihe ilişkin eserler yayımlanmıştır. Ayrıca matbaada yaşanan kâğıt tedarik sorunu ve bu problemin fiyatlara yansımasının kitapların geniş halk kitlelerine ulaşmasına engel teşkil ettiği bilinen bir gerçektir. Bunlar, Osmanlıda yeni bilimin dolaşıma girmesinde önemli teknik ve ekonomik engeller olarak etkili olmuşlardır.[18]

Mühendishanelerin kurulması on sekizinci yüzyılın önemli yeni bilimsel adımlarındandı. Yeni bilimin Osmanlıya girişi mühendishaneler üzerinden gerçekleşmiştir. Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyun, I. Abdülhamid döneminde, 1775 tarihinde ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun (Kara Mühendislik Okulu) Padişah III. Selim'in hükümranlık döneminde, 1795 yılında kuruldu. Her iki okulda da

---

Işığın Niteliği ve Görmenin Oluşumu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 340; Sevim Tekeli, "Nasireddin, Takiyyuddin ve Tycho Brahe'nin Rasat Aletlerinin Mukayesesi", *DTCF Dergisi*, Ankara, Cilt XVI, Sayı 3-4, 1958, s. 301-393.

16 Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*.

17 Ali Rıza Tosun, "Hüseyin Rıfkı Tamani'nin Çalışmaları Işığında Öklid Geometrisinin Türkiye'ye Girişi", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Tarihi Bilim Dalı, 2007).

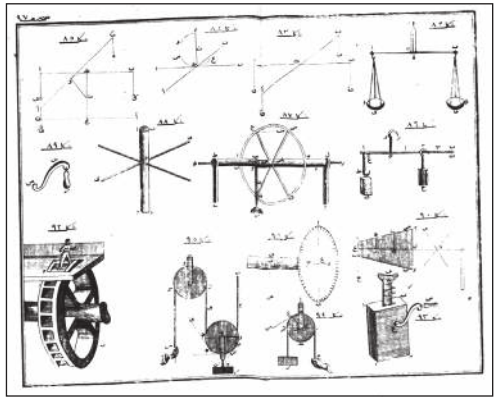
18 Orhan Koloğlu, *Basımevi ve Basının Gecikme Sebepleri ve Sonuçları*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yay., 1987; Turgut Kut ve Fatma Türe, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane*, Üsküdar, İstanbul: YKY, 1996.

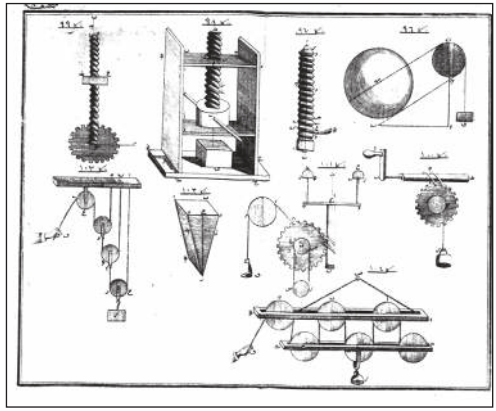
yeni bilimin ilk hocaları Avrupa'dan getirtildi, sonraları ise öğretim kadrosu, bu hocaların yanında yetişen yahut bizzat Avrupa'ya gönderilen eğitimci adaylarından oluşmuştur. Örneğin yeni bilimin ilk hocalarından İsmail Gelenbevî (1730-1791), Deniz Mühendishanesinde yeni matematik[19] (riyaziyat) dersleri vermiştir. Yine Deniz Mühendishanesinde Başhoca İshak Efendi (1774-1834) de yeni bilimin Osmanlıya aktarımında ve yeni bilime dair eserlerin çevirilerinin başlamasında öncü bir rol oynamıştır. Bu çevirilerden en çok bilineni *Mecmua-i Ulum-ı Riyaziye* (Matematik Bilimler Derlemesi) adını taşıyan dört ciltlik ansiklopedi niteliğindeki çalışmasıdır.[20]

[19] Matematik: *Mathēmata*, yani Eski Yunancada "orta" ve "öğrenim" anlamlarına gelir. Aritmetik: Adet, yani sayı ve sayılar arasındaki ilişkileri inceler (ilm-i aded). Geometri: Şekil ve cisim arasındaki ilişkiyi inceler (ilm-i hendese). Platon felsefesinin ve Aristoteles'in bilimleri sınıflandırmasının etkisiyle matematik tüm diğer bilimlere girişte bir ön hazırlık olarak şarttır. Kelimenin kök anlamı "alıştırma yapmak" olan "riyâze"dir. Daha sonra "zihni alıştıran ve hazırlayan" manasında "riyâzî ilimler" olarak isimlendirilmiş ve kısaca bütün bu bilimlere riyâziyyât adı verilmiştir. Yenileşme döneminde ise riyâziyyât, sayı ve adetle uğraşan bütün bilim dallarını kapsayan bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır ve bugün de Arapçada kullanılmaya devam etmektedir.

[20] *Mecmua-i Ulum-ı Riyaziye*, Antonie Laurent de Lavoiser'nin *Traité Élémentaire de Chimie* adlı eserinin Başhoca İshak Efendi tarafından yapılan çevirisidir. Türkiye'de yeni bilimin girişinin öncülerinden, Mühendishane-i Berri-i Hümayun Başhocası İshak Efendi, yenileşme döneminde hazırladığı telif ve tercüme eserlerle fen bilimlerinin Osmanlıya girişinde büyük katkılarda bulunmuştur. Kendisi de bir mühendis olan İshak Efendi, bu alanda yeni bilim terimlerinin oluşmasında katkı sağlamıştır. Yeni bilim dallarında müfredat ihtiyacı olan ders kitaplarının hazırlanması yine onun sayesinde başlamıştır. Bu amaçla hazırladığı *Mecmua-i Ulum-ı Riyaziye* adlı eseri Avrupa fen kitaplarından faydalanarak hazırladığı dört ciltlik büyük bir yapıttır ve 1831-1834 yılları arasında Padişah II. Mahmud'un emriyle Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. Matematik, fizik, yeni astronomi, botanik, biyoloji, zooloji ve mineraloji başta olmak üzere matematiksel ve doğa bilimlerinin matbu Türkçe metinlerini bir arada sunar. Mezkûr eser, aynı zamanda Türkiye'de yayımlanan yeni kimya ile ilgili ilk Türkçe makaleyi de içermektedir. Eserin 1. cildinde aritmetik, cebir ve geometri; 2. cildinde analitik geometri, bazı geometrik problem örnekleri, logaritma-hacim hesapları; 3. cildinde usul-i hikmet-i tabii, yani maddenin hareketi, mahiyeti ve hareket çeşitleri, hava ve ışık konusunda bilgilerle birlikte az da olsa aletlerle ilgili bilgiler (hava tulumbaları, barometre, çarklar, saatler, mengeneler, çeşitli ölçü aletleri gibi), 4. cildinde ise yer yer iklimler ve diğer gezegenler, Copernicus sistemi ve astronomiye ilişkin bazı bilgilerle canlılar ve vücut sistemleri konularında açıklamalar bulunur. Eserin her bir cildinin arkasında konuya ilişkin şemalar ilave edilmiştir:

Mecmua-i Ulum-ı Riyaziye, III. Cilt.

DİZİN

'93 Harbi 59
1847 Talimatı 50

A

Aaron Hill 30
Abdurrahman Sami Paşa 58, 109, 110
Abdülaziz 106, 107, 116, 144, 176
Abdülhak Hamid Tarhan 110
Abdülkadir Bey 147
Abdülkerim Efendi 109
Abdüllatif Efendi 75
Abdüllatif Suphi Paşa 109, 110
Abdülmecid 48, 50, 54, 116, 117, 120, 144, 146, 149
Academia del Cimento 127
Adalar 121
Adanalı Hayret Hoca 111
Afganistan 110
Agah Efendi 165
Ahmed Efendi 75
Ahmed Zeki Bey 121
Ahmet Cevdet Paşa 54, 56, 57, 100, 101, 151, 152
Tarih-i Cevdet 101
Ahmet Hamdi Tanpınar 138, 143
Ahmet Rasim 139, 177
Ahmet Tevfik Göymen 161, 162
Ahmet Vefik Paşa 108, 109, 143
Akdeniz 42, 72
Akif Paşa 112
alafranga 81
Aleksandre Dumas 108
Alfons Maria Scheinder 111
Ali Fuat Türkgeldi 111
Alman 42, 63, 84, 90, 101, 109, 111, 174, 177
Almanca 124
Almanya 21, 55, 89
Amsterdam 42
Anadolu 38, 39, 40, 121
Andreas David Mordtmann 109, 110
Anglo-Sakson 64
Antoine Galand 79
Antoine Galland 30, 78
Arap 78, 84, 88, 89, 101
Arapça 22, 29, 32, 73, 79, 83, 84, 85, 88, 92, 94, 99, 101, 105, 116, 123, 129
Aristide Coumbary 37
Dersaadet Rasadhane-i Âmire-si'nin Cevv-i Havaya Dair 20
Senelik Tarassudatı Neticesi 37
Aristoteles 89
Arnavut 81
Arnavutluk 131
Askerî Fabrikalar Mecmuası 163
astronomi 19, 33, 36, 37, 124
Atıf Efendi Kütüphanesi 115
Avrupa 21, 22, 23, 28, 30, 33, 35,

36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 48, 49, 51, 54, 55, 69, 70, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 91, 93, 102, 104, 105, 106, 107, 111, 118, 119, 123, 127, 128, 132, 139, 140, 141, 146, 148, 149, 150, 152, 153, 156, 157, 163, 171, 172, 173, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 185, 187, 188, 189, 194, 200, 201
Avrupa Birliği 54
Avusturya 40, 71, 80, 82, 91
Ayasofya Kütüphanesi 115

B

Babıali 54, 142, 143, 144
Bahçekapı 115
Balkan 41, 42
Balkanlar 40, 42, 59, 80, 121
Balkan Savaşı 63, 131
Barbier de Maynard 108
Barok 81
Baron de Tott 69, 74
Barthélemy d'Herbelot 78
Basiretçi Ali Efendi 143
Başhoca İshak Efendi 33, 73, 75, 143
Mecmua-i Ulum-ı Riyaziye 33, 73
Batı 27, 28, 30, 36, 40, 41, 43, 47, 48, 61, 64, 69, 70, 71, 74, 75, 78, 87, 91, 94, 100, 107, 108, 109, 124, 127, 137, 144, 146, 147, 152, 157, 158, 164, 172, 173, 175, 180, 198
Batıcılık 64
Batılılaşma 30
Belgrad 80
Beşiktaş 107
Beyazıt 120
Beyoğlu 37
Bibliothèque Orientale 78
Biladıselase 120
Binbir Gece Masalları 78
Birinci Dünya Savaşı 60, 63, 160
biyoloji 124, 161
botanik 124
Bruce McGowan 40
Bulgar 143
Bursa 121

C

Caldani 35
Fisiologica 35
Cemil Meriç 152
Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye 118, 119, 127, 129, 130, 156
Ceride-i Havadis 72, 98, 99, 164
Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye 154
Cerrahhane-i Mamure 117
cerre çıkma 56, 57
Cevri Kalfa Mektebi 52
Claude Bernard 35
coğrafya 124
Comte de Bonneval bk. Humbaracı Ahmet Paşa 69
Copernicus 37

Ç

Çeşme Limanı 47
Çınaraltı Kahvehanesi 140

D

Damat İbrahim Paşa 89
Danimarka 31
Darülfünun 35, 36, 71, 102
Darülmuallimat 52, 59, 60
Darülmuallimîn 56, 57, 58, 59
Darülmuallimin Nizamnamesi 58

Darülulum-i Hekimiye-i Osmani 117
Demiryolları Mecmuası 163
Dil Devrimi 160
diseksiyon 36
doğa bilimi 32
Doğu 27, 28, 29, 43, 64, 78, 79, 83, 107, 108, 132, 136, 140, 144, 152, 164, 172, 179, 185, 190, 198
Dubrovnik 42, 43
duvar kadranı 31

E

Ebu Bekir Ratıb 71
Ebuzziya Tevfik 109
Ebüzziya Mehmed Tevfik 112
eczacılık 124
Edirne 31
Eflak 80
Eğinli Said Paşa 112
Elias John Wilkinson Gibb 112
Eminönü 133
Emirgan 140
Encümen-i Daniş 100, 101, 106, 112, 127, 128, 131, 148, 149, 150, 151, 152
Endüstri 160
Enver Paşa 112
Ermeni 42, 43, 88, 101
Ermenice 92, 93
Ernest Renan 108, 110
Esat Efendi 95
Ethem Efendi 75
Ethem Pertev Paşa 119, 144
Eukleides 32
  Elemanlar 32
Evkaf-ı Hümayun Nezareti 117, 120
Eyüp 120

F

Fabre bk. Hakkı Efendi 110
falaka 52
Fars 111
Farsça 22, 29, 32, 73, 79, 92, 94, 101, 107, 123, 129
Fatih bk. II. Mehmed 31
Fatih Camii Kütüphanesi 115
Fen Âlemi 161, 162
Fen ve Sanat 160
Fils 108
fizik 19, 33, 76, 124, 161, 175
fizyoloji 35
Fransa 21, 35, 55, 69, 70, 74, 75, 76, 77, 80, 81, 93, 97, 114, 127, 150, 156, 164, 178, 180, 193, 202, 205
Fransız 30, 37, 69, 73, 74, 78, 81, 91, 101, 109, 110, 164, 194
Fransız Akademisi 150
Fransızca 32, 48, 73, 92, 105, 106, 110, 116, 119, 124, 154, 173
Fransız İhtilali 93, 110, 142
Franz Babinger 84, 85
Fuat Paşa 175

G

Galata 120
Galata Sarayı Mektebi Kütüphanesi 115
Genç Türkler 151
geometri 76, 124
Gotik 88
Gouffier 75
Gutenberg Matbaası 88

H

Hacı Ahmet Efendi 112
Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi 115

Haçlı İttifakı 80
Hakkı Efendi 110
Halep 121
Hamburg 42
Hamidiye Kütüphanesi 116
Hannover 90
Hasan Ali Yücel 129, 138
Hasan Tahsin Efendi 157
Hekim İsmail Paşa 77
Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi 115
Hindistan 39, 110
Hintli İskender Hoca 111
Hint Okyanusu 39
Hoca Tahsin Efendi 112, 181
Hohenzollern 90
Hristiyan 79
Humbaracı Ahmet Paşa 69, 74
Humbarahane 69, 74
Hünkâr İskelesi Antlaşması 143
Hüseyin Rıfkı Tamani 73, 75
Mecmuatü'l-Mühendisîn 73
Hüseyin Rıfkı Tamânî 32
Usul-i Hendese 32
Hven Adası 31

I

I. Abdülhamid 32, 115, 116
I. François 55
II. Abdülhamid 36, 55, 109, 112, 116, 117, 139, 176
III. Ahmed 80, 81, 86, 114
III. Murad 31, 79
III. Mustafa 69, 116
III. Selim 29, 32, 71, 75, 96, 105, 116, 185, 200
II. Mahmud 48, 84, 90, 92, 95, 96, 104, 105, 117, 146, 164
II. Mehmed 31
II. Meşrutiyet 57, 59, 63, 65, 111, 131, 159
I. Mahmud 81, 115
I. Meşrutiyet 28, 61, 173
Islahat Fermanı 28, 49, 54, 90, 117, 122, 173, 188
I. Süleyman 31, 55, 138

İ

İbn Sina 84
İbrahim Müteferrika 37, 81, 82, 83, 89, 115, 177
İbrahim Pertev 159, 160
İbrani 88
İbret 165
İgnas Kunos 109
İlhanlı 121
İngiliz 32, 90, 91, 98, 101, 138, 144, 156, 164
İngilizce 32, 48, 119, 124, 173, 180
İngiliz Kraliyet Akademisi 150
İngiltere 21, 22, 23, 39, 55, 77, 79, 97, 98, 127, 150, 164, 171, 179, 180, 199, 204
İran 109
İrfan Paşa 108
İskoçya 112
İslam 27, 30, 60, 78, 79, 83, 85, 87, 88, 94, 103, 105, 107, 113, 114, 123, 137, 142, 152, 176, 186, 190, 193, 195, 199, 205
İslamcılık 64, 131
İsmail Erünsal 171
İsmail Ferruh Efendi 107
İsmail Ferruh Efendi Konağı 107
İsmail Gelenbevî 33
İstanbul 30, 31, 37, 52, 56, 58, 59, 69, 71, 75, 76, 81, 83, 84, 103, 108, 109, 115, 116, 119, 120, 121, 123, 128, 129, 132, 133, 134, 137, 138, 141, 159,

164, 175, 177
İstanbul Rasathanesi 31
İstanbul Rum Cemiyet-i Edebîyesi 127, 128
İstanbul Sanayi Mektebi 158, 159
İstanbul Üniversitesi 148
İtalya 77, 78, 85, 127
İtalyanca 32
İttihat ve Terakki 112, 131
İzmir 121
İznik Medresesi 31

J

James William Redhouse 144
Japon 91
Jean de Mont 30
Jean-Henri Abdolonyme Ubucini 109
jeoloji 124
John Bonnycastle 32
Journal de Salonique 139
Jules Favre 108

K

Kabakçı Mustafa 135
kalemiye 28
Kandilli Rasathanesi 37
Kanuni bk. I. Süleyman 31, 55
Kanunuesasi 28, 61
Karadeniz 40, 42
Karagöz 135, 140
Kara Mustafa Paşa 38
Karlofça Antlaşması 38, 80
Kastamonu 121
Kâtip Çelebi 37
Cihannüma 37
Kava'id-i Osmaniye 100
Keçecizade Fuat Paşa 71, 143
Kemal Beydilli 88
Kerküklü Rıza Bey 108
kimya 76, 104, 124, 161, 175
Kitab-ı Salatü's-Sevâî' bi Hesabi'd-Daksu Kenîsetü'l-İskenderiye (Namaz Saatlerinin İskenderiye Kilisesi'nin Usulüne Göre Hesaplanması Kitabı) 78
Konya 121
Konya Savaşı 143
Köprülü Kütüphanesi 114
Köprülüler 38
Köprülü Mehmed Paşa 114
Köy Enstitüleri 65, 175
Kurtuluş Savaşı 60
Küçük Kaynarca Antlaşması 42
Kütüphane-i Umum-i Osmani 120

L

La Gazette Française de Constantinople 164
Lale Devri 69, 74, 81, 83
Lastik Said Bey 144
Latin 84, 88
Latince 32, 180
Le Bulletin de Nouvelles 164
Le Courier de Smyrne 164
Lehistan 80
Leipzig 42
Le Moniteur Ottoman 106
Le Smyrne 164
Le Spectateaur Oriental 164
litografya 104
Livorna 42
Londra 42, 76, 78, 107, 138, 175
Londra Kraliyet Akademisi 127, 156, 179

M

Maarif-i Umumiye Nezareti 117, 118, 119, 120, 128
Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 49, 50, 51, 52, 59, 70, 84, 120
Maarif Nezareti 174
Macar 82, 91, 109
Maddiyat 161
Madrid 140, 177
Makedonya 42, 131
Mansurizade İzmirli Mustafa Nuri Bey 79
Netayicü'l-Vukuat 79
Marmara Denizi 79
Marsilya 42
Matbaa Nizamnamesi 164
matematik 19, 31-33, 63, 76, 77, 124
Meclis-i İmariye 147
Meclis-i Maarif-i Umumiye 99, 147
Meclis-i Mebusan 102
Meclis-i Muvakkat 147
Meclis-i Umur-i Nafia 146
Mecmua-i Fünun 118, 129, 130, 156, 157
Mecmua-i Ulum 157
meddah 135
Mehmed Ali Paşa 108
Mehmed Ayetullah Bey 110
Mehmed Emin Ali Paşa 76, 100, 119
Mehmed Şakir Paşa
Dürûs-i Hayat-i Beşeriyye 35
Mehmet Âkif 139, 177
Berlin Hatıraları 139, 177
Mehmet Genç 171
Mehmet Refik Fenmen 161
Mekteb-i Fünun-i Harbiye 117
Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane 117
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 35, 153
meteoroloji 162
Mısır 108, 121
Mısır Çarşısı 133
Mithat Paşa 112, 158
Mondros Mütarekesi 63
Moniteur Ottoman 164
Mustafa Behçet Efendi 35
Tercüme-i Fisiologica 35
Mustafa Fazıl Paşa 111
Mustafa Refik 144
Mustafa Reşit Paşa 54, 96, 143
Mustafa Saffet Efendi 143
Mustafa Sami Efendi 55
Musul 121
Mutlakıyet 62
Mühendishane-i Bahri-i Hümayun 48, 116, 152, 173
Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyun 32, 33
Mühendishane-i Berri-i Hümayun 32, 48, 75, 116, 146, 153, 173
Münif Paşa 111, 119, 120, 129, 156
Münif Paşa Konağı 176
Müslüman 12, 42, 79, 82, 143
Mütareke 63
Müteferrika Matbaası 81, 85

N

Nağzî 136
Naima 132
Namık Kemal 108, 144, 165
Napolyon Savaşları 72
Nevşehirli Damat İbrahim Paşa 74, 94, 114, 129, 176, 177
Nihat Bey 108
Nihat Sami Banarlı 132
Nizâm-ı Âlem 27
Nizâm-ı Cedîd 29
Noël Duret 37
Nurullah Ataç 138

O

Oğuz 103
Orpheum 139
Orta Doğu 39, 69, 121, 131
Ortaköy 107
orta oyunu 135
Ortodoks 80, 128
Osmanlı 19, 21, 22, 23, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 48, 49, 51, 54, 55, 59, 61, 62, 64, 65, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 158, 159, 160, 161, 164, 165, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205
Osmanlıcılık 64, 131
Osmanlı-Rus Savaşı 116
Osmanlı Tarih Cemiyeti 151
Osman Nevres 108

P

Paris 42, 55, 74, 76, 81, 108, 109, 114, 115, 175
Paris Bilimler Akademisi 127, 150
Paris Tıp Akademisi 77
Pasarofça Antlaşması 80, 81
Patrona Halil 81
Patrona Halil İsyanı 86, 129, 135
Philosophical Transactions 180
pragmatizm 64
Prut 80

R

Rasathane-i Âmire 37
Reform 39
Rızâzâde-i Şafak 109
Richard Steele 138
Robert Boyle 180
Robert Mantran 40
Romanov 90
Rönesans 39
Rum 41, 42, 101, 102, 128, 142
Rumca 92
Rumeli 38, 40, 42
Rum İsyanı 128
Rus 47, 71, 91
Rusçuk 158
Rusçuklu Osmanbeyzade Ali Bey 120
el-asarü'l-aliyye fi hazainü'l-kütüb li Osmaniyye 120
Rusya 40, 70, 80
Rusya Çarlığı 90

S

Sadık Rıfat Paşa 112
Sadullah Paşa 108, 144
Sağır Ahmet Bey 112
Sahn-ı Seman Medreseleri 31
Said Bey 108
Said Mehmed Efendi 82
Sait Çelebi 115
Sait Faik 139

Sait Faik Abasıyanık 177
Salih Murat Uzdilek 161
Salih Zeki 37
Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 63, 174
Sami Paşa Konağı 109
Sanayi 158-160
Sanayi Devrimi 152
Sarafim 134
Secencel el-Eflak fi Gayet el-İdrak 36
sekstant 31
Selanik 139, 177
Selçuklu 103, 121
Semiha Ayverdi 139, 177
Seniha Sami Moralı 109
Sivas 121
Slav 42
Sonnet 73
  Hesab-ı Tefazuli 73
  Lugat-i Riyaziyye 73
sosyalizm 64
Sultanahmet 52, 59, 138, 158
Suphi Paşa 108
Suphi Paşa Konağı 109
Süryani 88

Ş

Şinasi 108, 165

T

Tabiat Âlemi 161
Takiyüddin 31
Takvim-i Vekayi 92, 93, 95, 96, 98, 101, 106, 117, 148, 164
Tanzimat 49, 50, 52, 56, 58, 60, 61, 70, 75, 77, 96, 97, 99, 100, 103, 111, 117, 119, 120, 122, 123, 127, 129, 151, 153, 174, 175, 176
Tanzimat Fermanı 28, 48, 54, 90, 96, 172
Tasvir-i Efkâr 165
Tatler 138
Telsiz Mecmuası 163
Temeşvar 80
Tercüman-ı Ahval 130, 165
Tercüme Heyeti 129
Tercüme Odası 127, 128, 129, 142, 143, 144
Tevhid-i Tedrisat Kanunu 120
Tezkireci Köse İbrahim Efendi 37
The Grecian 138
Theiers 108
tıp 31, 35, 36, 76, 104, 105, 124, 154, 156, 173, 175
Tıphane-i Âmire 117
Topçu Mektebi 74
Tophane 31
Topkapı 114
topoğrafya 104
Trablusgarp 131
Trablusgarp Savaşı 63
Trieste 42
trigonometri 124
Tuna Nehri 42
Türkçe 22, 29, 33, 35, 36, 51, 52, 59, 60, 61, 79, 83, 91, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 103, 105, 128, 129, 134, 142, 148, 149, 151, 154, 161, 164, 165, 173, 176, 183, 187, 188, 193
Türkçülük 64, 131
Türk Dil Kurumu 151
Türk Tarih Kurumu 151
Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi 128
Tycho Brahe 31

U

Ubeydullah Efendi 112
Uluslararası Sanayi ve Ham Madde Fuarı 78

Ü

Üsküdar 120

V

Vak'a-i Hayriye 48
Vakayi-i Tıbbiye 35, 153
Vankulu Lügati 83
Vasıf Tarihi 79
Venedik 43, 80
vigist 84, 86
Viyana 42, 74, 76, 77, 80, 175
Viyana kuşatması 38

W

William Churchill 72, 98, 164

Y

Yahudi 42, 43
Yahya Kemal 138, 139, 140, 177
Yahya Naci Efendi 143
Yalova 89
Yavuz Sultan Selim Mahallesi 83
Yemen 132
Yeniçeri Ocağı 48
Yeni Osmanlılar 151
Yeni Osmanlılar Cemiyeti 110
Yenişehirli Abdullah Bey 83, 86
Behcetü'l-Fetâvâ 86
Yirmi Sekiz Mehmed Çelebi 74, 81, 82, 114, 115
Sefaretname 74
Yunan 88
Yunan İsyanı 142, 143
Yusuf Kâmil Paşa 108

Z

zîc 37
zooloji 124